

9. Austen, J 2025, *Hordist ta uperedzhennia [Pride and Prejudice]*, transl. by I. Bondarieva, Klub Simeinoho Dozvillia, Kharkiv, 432 p. [in Ukrainian].
10. Plato 2022, *Dialohy [Dialogues]*, Folio, Kharkiv, 349 p. [in Ukrainian].
11. Popovych, MV 2018, *Filosofiia svobody [Philosophy of Freedom]*, Folio, Kharkiv, 524 p. [in Ukrainian].
12. Ricoeur, P 2002, *Sam yak inshyi [Oneself as Another]*, transl. by V. Andrushko, Dukh i Litera, Kyiv, 458 p. [in Ukrainian].
13. Rawls, J 2001, *Teoriia spravedlyvosti [A Theory of Justice]*, transl. by O. Mokrovolskyi, Solomiia Pavlychko Publishing House "Osnovy", Kyiv, 822 p. [in Ukrainian].
14. Svendsen, L 2016, *Filosofiia svobody [Philosophy of Freedom]*, Nika-tsentr, Kyiv, 336 p. [in Ukrainian].
15. Shynkaruk, VI (ed.) 2002, *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary]*, Abrys, Kyiv, 742 p. [in Ukrainian].
16. Brontë, E 2002, *Wuthering Heights*, ed. P Nestor, pref. L Miller, Penguin Classics, London, 416 p.
17. Cassirer, E 1965, *The Philosophy of Symbolic Forms*, vol. 1: Language, trans. R Manheim, pref. and introd. CW Hendel, Yale University Press, New Haven, 342 p.
18. Heidegger, M 1971, *Poetry, Language, Thought*, trans. A Hofstadter, Harper & Row, New York, 229 p.
19. Hugo, V 2022, *The Man Who Laughs*, Mint Editions, Vancouver, 608 p.
20. Humboldt, W von 1988, *On Language: The Diversity of Human Language-Structure and its Influence on the Mental Development of Mankind*, trans. P Heath, Cambridge University Press, Cambridge, 368 p.
21. Nussbaum, MC 1990, *Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature*, Oxford University Press, New York, 403 p.

Надійшло до видання / Received
Прийнято до друку / Accepted

28.01.2026
04.03.2026

DOI 10.33930/ed.2019.5007.58(3-4)-3
УДК 130.2:141.32:316.722:398.47

МУЛЬТИМОДАЛЬНІСТЬ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ ФЕНОМЕНУ ЖАХЛИВОГО В СЕМІОСФЕРІ УКРАЇНСЬКОЇ ДОМОДЕРНОЇ ТА РАННЬОМОДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Н. В. Радіонова

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Попри безпрецедентний розвиток науки, технологій та інформаційних систем, сучасна людина продовжує стикатися з явищами, які виходять за межі раціонального пояснення та актуалізують екзистенційні переживання страху, що зумовлює актуальність дослідження феномену жахливого.

Постановка проблеми. Необхідність дослідження даного феномену посилюється потребою з'ясування того, чому образи та сюжети жахливого, сформовані в межах архаїчної міфологічної свідомості в домодерній та ранньомодерній культурі, зберігають свою актуальність у сучасному українському суспільстві та продовжують впливати на способи осмислення людиною власного буття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському філософському дискурсі жахливе набуло свого вивчення через дослідження досвіду війни, страху, травми – В. Агеева, О. Забужко, О. Панич, Т. Лютий, а також у ракурсі досліджень феномена зла та антифобіальних практик – О. Вовк, К. Богун, М. Столяр, О. Приходченко та ін.

Постановка завдання. Здійснити філософсько-антропологічну інтерпретацію мультимодальних форм репрезентації феномену жахливого у фольклорно-містичному дискурсі української культури як цілісного семіотичного й культурного комплексу, а також простежити взаємозв'язок між архаїчними формами світосприйняття та сучасними культурними практиками репрезентації страху.

Виклад основного матеріалу. Феномен жахливого належить до тих культурних універсалій, які формують смислові конфігурації семіосфери культури та визначають способи символічного структурування досвіду людського існування. Попри

багатозначність, полісемантичність і варіативність смислових конотацій поняття жахливого, у європейській культурній традиції воно репрезентує відносно цілісний досвід антропології страху, в якому можна виокремити низку спільних рис. Передусім жахливе пов'язане з переживанням ситуації граничності перед смертю, хаосом, трансгресією та втратою власної ідентичності. Українська демонологія, так само як і європейська, є важливим свідченням процесів формування традиційного світосприйняття, в межах якого здійснювалося осмислення фундаментальних антропологічних проблем, пов'язаних зі страхом, смертю, невизначеністю та взаємодією людини з потойбічними вимірами буття.

Висновки. Попри секуляризацію та поширення наукового світогляду, міфологічні структури продовжують функціонувати в масовій культурі, медіапросторі та суспільній уяві в умовах пізньомодерного суспільства. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що жахливе виконує роль своєрідного культурного індикатора, який виявляє приховані страхи епохи, демонструє межі раціонального освоєння світу та відкриває нові перспективи для осмислення антропологічних викликів сучасності.

Ключові слова: феномен жахливого, філософська антропологія, українська культура, міфологічна свідомість, демонологія, образ відьми, фольклорні наративи, естетика страху, комунікація.

MULTIMODALITY OF REPRESENTATIONS OF THE PHENOMENON OF THE HORRIBLE IN THE SEMIOSPHERE OF UKRAINIAN PREMODERN AND EARLY MODERN CULTURE: A PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS

Nataliia Radionova

Abstract.

Relevance of the research. Despite the unprecedented development of science, technology, and information systems, contemporary human beings continue to encounter phenomena that exceed rational explanation and actualize existential experiences of fear. This determines the relevance of studying the phenomenon of the horrible.

Problem statement. The need to examine this phenomenon is intensified by the necessity to clarify why images and plots of the horrible, formed within archaic mythological consciousness in premodern and early modern culture, remain relevant in contemporary Ukrainian society and continue to shape the ways in which human beings comprehend their own existence.

Analysis of recent research and publications. In contemporary Ukrainian philosophical discourse, the horrible has been studied through the experience of war, fear, and trauma in the works of V. Aheieva, O. Zabuzhko, O. Panych, and T. Liutyi, as well as through research on evil and antiphobic practices by O. Vovk, K. Bohun, M. Stoliar, O. Prykhodchenko, and others.

Research task. To carry out a philosophical and anthropological interpretation of multimodal forms of representation of the phenomenon of the terrible in the folklore and mystical discourse of Ukrainian culture as a holistic semiotic and cultural complex, as well as to trace the relationship between archaic forms of world perception and modern cultural practices of representing fear.

Main material presentation. The phenomenon of the horribly belongs to the cultural universals that shape the semantic configurations of the semiosphere of culture and determine the modes of symbolic structuring of human experience. Despite the ambiguity, polysemy, and variability of its semantic connotations, in the European cultural tradition it represents a relatively integral experience of the anthropology of fear, in which several common features can be identified. Above all, the horrible is associated with liminality in the face of death, chaos, transgression, and the loss of one's own identity. Ukrainian demonology, like European demonology, testifies to the formation of a traditional worldview, within which fundamental anthropological problems related to fear, death, uncertainty, and human interaction with otherworldly dimensions of being were interpreted.

Conclusions. Despite secularization and the spread of the scientific worldview, mythological structures continue to function in mass culture, the media space, and the social imagination of late modern society. The analysis makes it possible to conclude that the horrible acts as a cultural indicator that reveals the hidden fears of an epoch, demonstrates the limits of

rational mastery of the world, and opens new perspectives for understanding the anthropological challenges of the present.

Keywords: *phenomenon of the horrible, philosophical anthropology, Ukrainian culture, mythological consciousness, demonology, image of the witch, folklore narratives, aesthetics of fear, communication.*

Актуальність теми дослідження. Попри безпрецедентний розвиток науки, технологій та інформаційних систем, сучасна людина продовжує стикатися з явищами, які виходять за межі раціонального пояснення та актуалізують екзистенційні переживання страху, тривоги, невизначеності та невпевненості в майбутньому людства. Це в свою чергу призводить до парадоксального поєднання високого рівня технологічної раціональності з одночасним зростанням інтересу до ірраціонального, містичного та символічно і ритуально насиченого досвіду життєтворчості у пізньомодерних суспільствах.

В українському суспільстві зазначена тенденція набула особливої інтенсивності після початку повномасштабної війни, яка посилила стани екзистенційної невизначеності. В умовах підвищеної загрози життю, руйнації стабільних соціальних структур, фрустрації та непередбаченості майбутнього, коли раціональні моделі прогнозування та пояснення реальності демонструють свою не ефективність, актуалізуються різні форми опрацювання страху включно з релігійними практиками, езотеричними уявленнями та зверненням до альтернативних форм пояснення жахливої реальності. Сучасна людина дедалі частіше звертається не лише до вербальних форм опрацювання страху, але й до складних конфігурацій візуальних, ритуальних, тілесних та символічних практик. Це зумовлено тим, що досвід страху, небезпеки й глобальної невизначеності пронизує інформаційний простір, політичні дискурси та індивідуальні життєві стратегії, стаючи одним із ключових чинників інтерпретації реальності.

Отже, переосмислення механізмів репрезентації жахливого в українській домодерній та ранньомодерній культурі в контексті сучасних гуманітарних студій, зокрема філософської антропології, культурної семіотики та теорії мультимодальності, дозволить простежити зв'язок між архаїчними формами світосприйняття та сучасними культурними практиками.

Постановка проблеми. Необхідність дослідження даного феномену визначається потребою з'ясування того, чому образи та сюжети жахливого, сформовані в межах архаїчної міфологічної свідомості в домодерній та ранньомодерній культурі, зберігають свою актуальність у сучасному українському суспільстві та продовжують впливати на способи осмислення людиною власного буття.

Водночас таке дослідження ускладнюється тим, що міфологічні джерела, дійшли до сучасності переважно в історично опосередкованих формах – фольклорних записах, етнографічних матеріалах та літературних обробках, у яких архаїчні смисли зазнали переосмислення та культурної трансформації. Як слушно зазначив Е. Ауербах: “інтерпретація дійсності через її зображення або “імітацію” в літературі” [2, с. 656] – “залишає певний простір для розмислів інтерпретатора: він може вибирати й розставляти акценти на власний розсуд” [2, с. 659]. З іншого боку, реконструкція архаїчних моделей жахливого є необхідною теоретичною передумовою для розуміння сучасних культурних форм репрезентації страху, які, змінюючи свої зовнішні образи, зберігають глибинні смисли. “Мова, - як пише Ю. Крістева, - “стає кордоном між об’єктивним і суб’єктивним, а також символічним і реальним, її розуміють як матеріальну межу, на якій відбувається діалектична побудова і символічного і реального” [11, с. 31]. Відповідно до цього в статті зроблено акцент на тому, що взаємозв’язок між віддаленими у часі та сучасними формами переживання жахливого доцільно розглядати не як безпосередню історичну спадкоємність, а як аналогію структурних механізмів символізації. Саме тому методологічним імперативом даного дослідження є теза К. Юнга: “Світогляд і суспільний порядок, які відрізають людину від прообразів життя, не тільки не є культурою, а й значною мірою являють тюрму чи хлів” [19, с. 183].

Беручи до уваги, що жахливе належить до тих феноменів культури, які важко піддаються однозначному концептуальному визначенню, його дослідження потребує комплексного методологічного підходу, то евристично продуктивним є залучення концепту мультимодальності. Попри те, що в сучасному науковому дискурсі цей концепт переважно застосовується для аналізу медійних образів і цифрових комунікативних практик, він

охоплює значно ширший принцип взаємодії різних знакових систем у процесах культурної репрезентації. Залучення цього концепту у якості ретроспективної аналітичної моделі інтерпретації дійсності уможливорює реконструкцію різноманітних способів репрезентації феномену жахливого в домодерній та ранньомодерній культурі, смислова єдність якого забезпечується взаємодією різних семіотичних модусів: вербальних, візуальних, символічних, ритуальних та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З позицій теорії естетики жахливе розглядається як одна із фундаментальних естетичних категорій, що перебуває у складному діалектичному зв'язку з категорією прекрасного – Т. Адорно, М. Бахтін, К. Розенкранц, Н. Керролл, Ю. Крістева та ін. В екзистенційно-антропологічній перспективі сучасної філософської думки – С. Керкегор, Ж.-П. Сартр, Г. Гайдегер, К. Ясперс та ін., страх і тривога розглядаються як умова саморозкриття людини перед небуттям в процесі досягнення справжності буття.

У сучасному українському філософському дискурсі жахливе набуло свого вивчення через дослідження досвіду війни, страху, травми – В. Агеєва, О. Забужко, О. Панич, Т. Лютий, а також у ракурсі досліджень феномена зла та антифобіальних практик – О. Вовк, К. Богун, М. Столяр, О. Приходченко та ін. Важливий внесок у популяризацію культурно-історичного осмислення жахливого в українській домодерній традиції здійснено в працях таких дослідників як В. Галайчук [4], С. Горбаненко [13], К. Диса [7], Д. Корній [9; 10], І. Мозговий [15] та ін.

Постановка завдання. Здійснити філософсько-антропологічну інтерпретацію мультимодальних форм репрезентації феномену жахливого у фольклорно-містичному дискурсі української культури як цілісного семіотичного й культурного комплексу, а також простежити взаємозв'язок між архаїчними формами світосприйняття та сучасними культурними практиками репрезентації страху.

Виклад основного матеріалу. Феномен жахливого належить до тих культурних універсалій, які формують смислові конфігурації семіосфери культури та визначають способи символічного структурування досвіду людського існування. У різних історико-культурних контекстах феномен жахливого набуває відмінних способів репрезентації, зумовлених світоглядними установками, символічними кодами та домінантними культурними практиками відповідної епохи. Головна суть давньої філософії жахливого, як зазначає Т. Карлайт: “полягає у визнанні сил природи богоподібними, величними, персоніфікованими суб'єктами – богами і демонами” [8, с. 27 – 28].

Водночас, як слушно зазначає Р. Гаттона, немає чіткого й функціонального пояснення чому деякі народи мають схильність до віри у відьом, а інші ні, так само як й немає чіткого розуміння щодо різної інтенсивності страху [5, с. 42], але існує чітке розуміння того, що “економічні й соціальні потрясіння часто призводять до посилення страху перед відьомством у суспільствах, в яких воно вже є, як було в ранньомодерній Європі” [5, с. 43]. Це свідчить про те, що демонологія не може бути пояснена природними умовами проживання чи рівнем суспільного розвитку. Її формування залежить від сукупності історичних, культурних, релігійних та антропологічних чинників, які визначають інтенсивність перетинання різних модусів символізації у соціокультурному просторі.

Історія культурної репрезентації жахливого, яскравим прикладом якої є еволюція образу відьми – Ж. Мішле [14], Р. Гаттон [5], К. Диса [7], В. Галайчук [4], переконливо демонструє, що архетипні програми можуть бути підґрунтям як культурних проривів, так і культурних патологій, проявом яких є формування колективних фобій і репресивних механізмів, що набувають інституційного оформлення у вигляді судових процесів над відьмами, масові переслідування “інакших” та інших практик символічного й фізичного насильства. В цьому контексті слушною видається думка Т. Адорно: “давні образи страху зберігаються в історії, яка не виконала обіцянки свободи і в якій суб'єкт як агент несвободи увічніює міфічні чари, проти яких він бунтує і яким він підпорядкований” [1, с. 70]. Такий підхід дає змогу простежити не лише трансформацію окремих демонічних образів, мотивів і сюжетів, але й виявити сталі антропологічні смисли, що забезпечують культурну тяглість семантики жахливого від домодерної до ранньомодерної доби.

Однією із перших спеціальних праць, присвячених системному дослідженню української міфології вважається робота І. Нечуй-Левицького “Світогляд українського народу. Ескіз української міфології” (1876 р.), в якій автор намагався простежити

космогонічні, демонологічні та релігійні уявлення українців. Варто відзначити, що його класифікація демонічних персонажів української міфологічної культури ґрунтується на етнографічному принципі опису, згідно якого умовно виокремлюються домашні духи, лісові та польові істоти, водяні та болотні демони, а також велику роль відіграють персонажі, пов'язані з перехідними просторами – межа, перехрестя, кладовище тощо [17, с. 5-54].

Попри багатозначність, полісемантичність і варіативність смислових конотацій поняття жакливого, у європейській культурній традиції воно репрезентує відносно цілісний досвід антропології страху, в якому можна виокремити низку спільних рис. Передусім жакливе пов'язане з переживанням ситуації граничності перед смертю, хаосом, трансгресією та втратою власної ідентичності. Водночас жакливе не може бути зведене до емоції страху як такої, бо воно виконує символічну функцію засвідчуючи семіотику сакрального, межу магічної структури Іншого – огидне/вигнане, тобто те, що одночасно є частиною нас самих, але мусить бути витіснене [20]. Саме тому культурні репрезентації жакливого можуть бути розглянуті як взаємопов'язані елементи єдиної семіотичної системи, що відображає еволюцію колективної уяви про способи символічного освоєння дійсності. В цьому сенсі варто погодитися з К. Юнгом, що “світ архетипів має залишатися в людини усвідомленим – розуміє вона це чи ні, – тому що в ньому людина зостається ще природою і пов'язана там зі своїм корінням” [19, с. 183].

За слушною думкою Т. Гаєвської, вивчення “традиційних культурних практик у різні культурні періоди дають можливість визначити сутнісний, змістовний та функціональний аспекти народних практик, у яких чітко окреслено кордони-маркери” [3, с. 8]. Жакливе є таким кордоном-маркером, який засвідчує наявність певної традиції народних вірувань на межі домодерного та ранньомодерного світів. Тема кордону є однією з ключових у міфологічній картині українського світу та його подальших культурних репрезентаціях, які зберігають цю семантику у новітніх інтерпретаціях жакливого. Зокрема, в творчості М. Гоголя досвід межі репрезентується через опозицію живого/мертвого, прекрасного/жакливого протиставлення українського та російського світу [16]. Також й проблема автентичного та неавтентичного буття вирішується автором через межовість таких концептів життя як “інобуття з Богом – інобуття з чортом” та “жива душа – мертва душа” [12, с. 160].

Українська демонологія, так само як і європейська, є важливим свідченням процесів формування традиційного світосприйняття, в межах якого здійснювалося осмислення фундаментальних антропологічних проблем, пов'язаних зі страхом, смертю, невизначеністю та взаємодією людини з потойбічними вимірами буття. Однак, особливістю української демонології є відсутність одночасно негативного трактування більшості демонічних персонажів, оскільки українська міфологічна традиція зберігає архаїчне уявлення про чарівність природних духів, які персоніфікують стихії та природні простори до яких належать духи лісу, землі, повітря та пір року [10]. Позитивне сприйняття багатьох демонічних істот зумовлене анімістичними та пантеїстичними уявленнями дохристиянського світогляду, які тривалий час співіснували з християнською традицією після запровадження християнства на Русі. Унаслідок цього значна частина природних духів не була остаточно демонізована, а інтегрувалася в народну культуру, зберігаючи свої первинні функції охоронців природного порядку. Особливо виразно оберегова функція простежується в образах хатніх духів. Перебуваючи на межі між людським і надприродним світами, хатні духи символізували безперервність зв'язку поколінь та підтримували усталений порядок повсякденного життя. Як зазначає Д. Корній: “для українця його хата – це символ родинного благоденства, духовного і матеріального багатства, місце проведення сімейних і календарних обрядів, магічних ритуалів” [9, с. 9]. Тому хата в народному світогляді набуває значення сакрального центру, що протистоїть потенційно небезпечному зовнішньому світові. Саме тому формується потреба у захисті оселі, одягу, посуду та їжі від ворожих людині сил. Цим значною мірою пояснюється розвинута система оберегів та ритуалів, що “охоплювала різноманітні прояви духовної культури: говірки, пісні, танці” [13, с. 18]. Також, сакральне навантаження мала піч, оберегові функції якої всіляко “підсилювали” при будівництві, зокрема використовували зернята культурних рослин та вмонтовували мініатюрний посуд [13, с. 110-101]. Відтак міфологічна картина жакливого вибудовується завдяки двом взаємопов'язаним принципам: охорони сакрального центру та позначення межі, що знаходить прояв у символіці переходу.

Слід наголосити, що в українській міфологічній традиції одним із поширеніших символів переходу між світами є мотив священної води, доступ до якої потребує подолання певних випробувань, так як її джерело охороняє демонічна істота, яка може перебувати одночасно у кількох світах, та нагадує про необхідність дотримання сакрального порядку [6, с. 160–161]. Саме тому символіка води в народних уявленнях набуває подвійної семантики: логічно продовжує ідею захищеності простору, але й провокує небезпеку переходу в інший світ. Тож, шлях до священної води набуває характеру ініціації, а подолання страху перед жахливим стає необхідною умовою духовного перетворення.

Отже, демонічні персонажі української міфології слід розглядати як складні символічні фігури, що окреслюють прикордоння людського і надлюдського. Як слушно зазначив з цього приводу І. Нечуй-Левицький: “форми українських міфів мають одну характерну прикмету: вони дуже близькі до природних форм” [17, с. 11]. Це твердження І. Нечуй-Левицького набуває подальшого філософсько-естетичного осмислення в українській модерній літературі у контексті концепції мімесису. За спостереженням Б. Шалагінова: “наслідування природи” – це спроба естетичної свідомості орієнтуватися на певну непохитну опору поза самою свідомістю, в “природі” [18, с. 81]. Це пояснює, чому природні стихії в українській міфології не лише персоніфікуються, але й стають носіями естетично організованого досвіду взаємодії людини з жахливим.

Естетика жахливого, виявляючи межі людського досвіду який не піддається раціональному поясненню, в цьому сенсі виконує важливу антропологічну функцію прикордонного існування надлюдського та надприродного знання. В українській домодерній традиції образ відьми не завжди зловісний. Адже, відьма перш за все знахарка, яка може зціляти як людське тіло, так і душу. Можливо, це й визначило, як зазначає В. Галайчук: “загальний поділ на “вроджених” та “набутих” і переконання, що вроджена обов’язково мусить мати хвоста і не така люта, як навчена” [4, с. 261–262]. Через образ відьми історично окреслювалися соціокультурні межі між забороненим і дозволеним, девіантним і нормативним, незбагненим і очевидним. Як підкреслює Ж. Мішле: “суспільство стало страшне і люте. Обурене своїм безсиллям проти демонів, воно переслідує їх скрізь: спершу в храмах, біля вівтарів давніх культів, потім в особах поганських мучеників” [14, с. 25].

Саме тому образ відьми протягом століть як в європейській так й в українській культурній традиції зберігає свою актуальність, трансформуючись відповідно до історичних умов, світоглядних переконань та ступеню відкритості людини до сакрального та ізотеричного знання. Тож, образ відьми можна розглядати як стійку фігуру колективної уяви, що відтворюється у різних культурних формах та різних культурних середовищах, засвідчуючи семантичну варіативність антропологічного та фантазмагоричного вимірів. Як пише Т. Адорно: “фантазмагоричний аспект, що технологічно посилює ілюзію буття-в-собі, можна радше вважати за суперника романтичного художнього твору, що з самого початку іронією саботує фантазмагоричний аспект” [1, с. 143].

Отже, тривку присутність демонічного, зокрема архетипу відьми, в культурній пам’яті значною мірою забезпечує романтизація цього образу в літературних, мистецьких та популярно-культурних репрезентаціях, що передбачає естетичну трансформацію фігури відьми та її включеність у нові культурні простори.

Зауважимо, що велику роль у вербалізації образу відьми в українській ранньомодерній культурі відігравали плітки. Поширення інформації у такий спосіб, як пише К. Діса: “виконувало важливу функцію – не дозволити злочинцеві залишитися непомітним і сповістити якомога більше людей про потенційну небезпеку” [7, с. 53]. Крім того, як зазначає В. Галайчук: “не варто забувати й про розважальну функцію розмов про відьом у часи, коли не було книжок, телебачення, а тим більше – інтернету” [4, с. 262]. В окреслених умовах демонічні сюжети формували особливий тип комунікативно-символічного досвіду, що створювало умови для виникнення специфічних форм уявного, близьких до того, що у подальшій філософській традиції буде осмислене як фантазмагоричне. Саме ця подвійність на думку Т. Адорно, становить одну із ключових характеристик модерного мистецтва. За його спостереженням фантазмагорія є особливою формою ілюзорного самозабуття мистецтва. Автор пише: “Фантазмагорія стає прикрістю, бо нерозривне буття-в-собі, до якого схиляється чистий художній твір, несумісне з його визначенням як зробленого людськими руками, а отже, апріорі речі, поєднаної зі світом речей” [1, с. 143]. Отже, українська демонологія може бути розглянута як одна із ранніх культурних форм фантазмагоричного мислення, що

приховує соціальне походження своїх образів, наділяючи їх природною або надприродною необхідністю. Тож, страх перед демонологічними істотами можна розуміти не тільки як реакцію на уявного Іншого, але й як певну форму взаємодії людини з власними внутрішніми конфігураціями жакливого, які вона сприймає як зовнішню загрозу.

Висновки. Таким чином, протягом всієї історії українського народу жакливе, будучи репрезентованим у міфологічних наративах через образи чудовиськ, демонічних істот, відом у домодерній культурі; або у добу раннього модерну, коли засвідчує еволюцію соціальних страхів від раціоналізації та технологізації життєвого світу; або посилюється кризовими станами сучасного світу під час пандемії, воєн, екологічних та глобальних економічних катастроф тощо – відіграє важливу роль у формуванні колективних уявлень про межі людського. Попри секуляризацію та поширення наукового світогляду, міфологічні структури продовжують функціонувати в масовій культурі, медіапросторі та суспільній уяві в умовах пізньомодерного суспільства. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що жакливе виконує роль своєрідного культурного індикатора, який виявляє приховані страхи епохи, демонструє межі раціонального освоєння світу та відкриває нові перспективи для осмислення антропологічних викликів сучасності.

Список використаних джерел:

1. Адорно, Т 2002, *Теорія естетики*. Пер. з нім. П. Тарашчук. Київ : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2002, 518 с.
2. Ауербах, Е 2025, *Мімезіс. Зображення дійсності в європейській літературі*, пер. з нім. Р. Осадчук, Львів : Видавництво "Апріорі", 672 с.
3. Гаєвська, Т 2022, *Сучасні трансформації традиційних соціокультурних практик святкової обрядовості: монографія (у двох частинах). Ч. 1*. К.: Інститут культурології Національної Академії Мистецтв України, 111 с.
4. Галайчук, В 2025, *Відьма в народних уявленнях українців*, Київ : Віхола, 312 с.
5. Гаттон, Р 2024, *Відьомство: Історія страху з давніх часів і дотепер*. Пер. з англ. К. Диса, Київ : Стилет і Стилос, 472 с.
6. Гуцуляк, О 2016, *Філософія української сутності: соціокультурні смисли алхімії національного буття*, К. : Арт Економі, 256 с.
7. Диса, К 2026, *Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII–XVIII століття*, Львів : Локальна історія, 296 с.
8. Карлайл, Т 2024, *Герої, культ героїв та героїчне в історії*, пер. з англ. С. Курило, Київ : Видавець Олексій Бешуля, 264 с.
9. Корній, Д 2022, *Чарівні істоти українського міфу. Домашні духи*, Харків : Віват, 352 с.
10. Корній, Д 2024, *Чарівні істоти українського міфу. Духи природи*, Харків : Віват, 320 с.
11. Крістева, Ю 2004, *Полілог*. Пер. з фр. П. Тарашчука, 480 с.
12. Култаєва, М & Радіонова, Н 2023, *Просвітницька мобільність і романтичне прискорення: Г. Сковорода та М. Гоголь (філософсько-освітні та культурно-антропологічні розвідки)*, монографія за наук. ред. Н. Радіонової, Київ : Вид-во "Людмила", 226 с.
13. *Магія повсякдення давніх слов'ян 2022*, за ред. СА Горбаненка, Київ : Академперіодика, 210 с.
14. Мішле, Ж 2025, *Відьма*, пер. з фр. Л. Кононовича, Київ : Стилет і стилос, 352 с.
15. Мозговий, ІП 2024, *"Темні віки", або Хроніка Середньовіччя*. Монографія, Суми: Світ друку, 576 с.
16. Радіонова, НВ 2025, *'Феномен жакливого у життєтворчості М. Гоголя: філософсько-антропологічний аналіз'*, *HUMANITIES STUDIES: збірник наукових праць*, Голов. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя : Видавничий дім "Гельветика", Випуск 23 (100), с. 101-107.
17. *Українська демонологія 2025*, Київ : Стилет і стилос, 168 с.
18. Шалагінов, Б 2020, *Романтики і модерністи. Нариси з історії німецької літератури та естетики XIX-XX століть*, Київ : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 224 с.
19. Юнг, КГ 2014, *Архетип і позасвідоме*, пер. з нім. Київ : Укр. письменник, 400 с.
20. Kristeva, J 1982, *Powers of horror. An Essay on Abjection*. Translated by Leon S. Roudiez, Columbia University Press, New York, 219 с.

References:

1. Adorno, T 2002, *Teoriia estetyky [Aesthetic Theory]*, per. z nim. P. Tarashchuk, Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy", 518 s.
2. Auerbach, E 2025, *Mimesis. Zobrazhennia diisnosti v yevropeiskii literaturi [Mimesis. The Representation of Reality in European Literature]*, per. z nim. R. Osadchuk, Lviv: Vydavnytstvo "Apriori", 672 s.
3. Halaichuk, V 2025, *Vidma v narodnykh uiavlenniakh ukrainsiv [The Witch in the Folk Beliefs of Ukrainians]*, Kyiv: Vikhola, 312 s.

4. Hutton, R 2024, *Vidomstvo: Istoriiia strakhu z davnikh chasiv i doteper [Witchcraft: A History of Fear from Ancient Times to the Present]*, per. z anhl. K. Dysa, Kyiv: Stylet i Stylos, 472 s.
5. Haievska, T 2022, *Suchasni transformatsii tradytsiinykh sotsiokulturnykh praktyk sviatkovoi obriadovosti: monohrafiia u dvokh chastyakh. Ch. 1 [Contemporary Transformations of Traditional Sociocultural Practices of Festive Rituals: Monograph in Two Parts. Part 1]*, Kyiv: Instytut kulturolohiï Natsionalnoi Akademii Mystetstv Ukrainy, 111 s.
6. Hutsuliak, O 2016, *Filosofiiia ukrainskoi sutnosti: sotsiokulturni smysly alkhimii natsionalnoho buttia [The Philosophy of Ukrainian Essence: Sociocultural Meanings of the Alchemy of National Being]*, Kyiv : Art Ekonomi, 256 s.
7. Dysa, K 2026, *Istoriiia z vidmamy. Sudy pro chary v ukrainskykh voievodstvakh Rechi Pospolytoi XVII–XVIII stolittia [A History with Witches. Trials for Witchcraft in the Ukrainian Voivodeships of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Seventeenth and Eighteenth Centuries]*, Lviv : Lokalna istoriia, 296 s.
8. Carlyle, T 2024, *Heroi, kult heroiv ta heroichne v istorii [Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History]*, per. z anhl. S. Kurylo, Kyiv: Vydavets Oleksii Beshulia, 264 s.
9. Kristeva, J 2004, *Poliloh [Polylogue]*, per. z fr. P. Tarashchuk, 480 s.
10. Kornii, D 2022, *Charivni istoty ukrainskoho mifu. Domashni dukhy [Magical Creatures of Ukrainian Myth. Household Spirits]*, Kharkiv : Vivat, 352 s.
11. Kornii, D 2024, *Charivni istoty ukrainskoho mifu. Dukhy pryrody [Magical Creatures of Ukrainian Myth. Nature Spirits]*, Kharkiv : Vivat, 320 s.
12. Kul'taieva, M & Radionova, N 2023, *Prosvitnytska mobilnist i romantychne pryskorennia: H. Skovoroda ta M. Hohol. Filosofske-osvitni ta kulturno-antropolohichni rozvidky [Enlightenment Mobility and Romantic Acceleration: H. Skovoroda and M. Gogol. Philosophical-Educational and Cultural-Anthropological Studies]*, monohrafiia za nauk. red. N. Radionovoi, Kyiv : Vyd-vo "Liudmyla", 226 s.
13. *Mahiiia povsiakdennia davnikh slovian [The Magic of Everyday Life of the Ancient Slavs]* 2022, za red. SA Horbanenka, Kyiv : Akademperiodyka, 210 s.
14. Michelet, J 2025, *Vidma [The Witch]*, per. z fr. L. Kononovych, Kyiv : Stylet i Stylos, 352 s.
15. Mozghovyi, IP 2024, *"Temni viky", abo Khronika Serednovichchia ["The Dark Ages", or A Chronicle of the Middle Ages]*. Monograph, Sumy: Svit druku, 576 s.
16. Radionova, NV 2025, Fenomen zhakhlyvoho u zhyttietvorchosti M. Hoholia: filosofske-antropolohichni analiz [The Phenomenon of the Horrible in M. Gogol's Life-Creation: A Philosophical-Anthropological Analysis], *HUMANITIES STUDIES: zbirnyk naukovykh prats, Holov. red. V. H. Voronkova, Zaporizhzhia: Vydavnychiy dim "Helvetyka", Vypusk 23 (100), s. 101–107.*
17. *Ukrainska demonolohiia [Ukrainian Demonology]* 2025, Kyiv : Stylet i Stylos, 168 s.
18. Shalahinov, B 2020, *Romantyky i modernisty. Narysy z istorii nimetskoi literatury ta estetyky XIX–XX stolit [Romantics and Modernists. Essays on the History of German Literature and Aesthetics of the Nineteenth and Twentieth Centuries]*, Kyiv : Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", 224 s.
19. Jung, KG 2014, *Arkhetyp i pozasvidome [Archetype and the Unconscious]*, per. z nim., Kyiv : Ukr. pysmennyk, 400 s.
20. Kristeva, J 1982, *Powers of horror. An Essay on Abjection*. Translated by Leon S. Roudiez, Columbia University Press, New York, 219 c.

Надійшло до видання / Received
Прийнято до друку / Accepted

21.02.2026
01.04.2026

DOI 10.33930/ed.2019.5007.58(3-4)-4
УДК 378.2+001:174.7(477)

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

А. О. Кислий

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Останнім часом наукова спільнота та громадськість активізувалися навколо вирішення питання дотримання академічної доброчесності. Такий процес зумовлений як змінами в законодавстві, так і трансформаційними процесами у вищій освіті в Україні, які відповідають євроінтеграційним векторам розвитку держави.